

Ewa Gawlik

Kompetencje społeczne wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych

Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych 20/1,
117-127

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ewa Gawlik

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Pedagogiki – Zakład Pedagogiki Specjalnej
Ul. Grażynskiego 53, 40-126 Katowice
e-mail: ewa.gawlik@us.edu.pl

Kompetencje społeczne wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych

Abstrakt

Artykuł porusza tematykę kompetencji społecznych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Autorka przedstawiła badania poziomu kompetencji społecznych wychowanków domów dziecka w normie intelektualnej oraz niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Celem teoretyczno-poznawczym przeprowadzonych badań było poznanie i rozpatrzenie uwarunkowań tych kompetencji. Ponadto ukazana w niniejszym artykule diagnoza może pomóc w zapobieganiu i niwelowaniu marginalizacji społecznej wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, a zarazem sprzyjać podnoszeniu standardów funkcjonowania domów dziecka. Zaprezentowane badania wskazują, że brak kompetencji społecznych u dzieci i młodzieży z placówek opiekuńczo-wychowawczych może być przyczyną wielu problemów, także tych społecznych, m.in. wyuczonej bezradności.

Słowa kluczowe: kompetencje społeczne, placówki opiekuńczo-wychowawcze, niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim.

Social competences of learners from care-educational institutions

Abstract

What is explored in this article are the issues of social competences of learners in care-educational institutions. The studies are presented of the level of social competences of the charges in child care homes in the intellectual norm and the charges with mild intellectual disability. The theoretical-cognitive research goal was recognizing and investigating the determinants of social

competences in care-educational institutions. Moreover, the presented diagnosis of the level of the charges' social competences and their determinants may contribute to prevention and levelling of social marginalization and might enhance higher standards in the functioning of child care homes. The studies shown in the article indicate that the lack of social competences of children and youth from care-educational institutions may result in many problems, also social ones – such as e.g. learned helplessness.

Keywords: social competences, care-educational institutions, mild intellectual disability.

Wstęp

Środowisko społeczne ogrywa ważną rolę w życiu dziecka, zwłaszcza gdy instytucje przejmują funkcje rodzin wychowawczo niewydolnych. W niniejszym artykule zostanie zaprezentowany fragment analizy badań zamieszczonych w pracy doktorskiej autorki. Ich celem teoretyczno-poznawczym było poznanie i rozpatrzenie uwarunkowań kompetencji społecznych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Badaną grupę stanowili wychowankowie w normie intelektualnej oraz z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Autorka przybliżyła problematykę kompetencji społecznych w świetle literatury, przedstawiła zarys metodologiczny, wyniki przeprowadzonych badań oraz konkluzję.

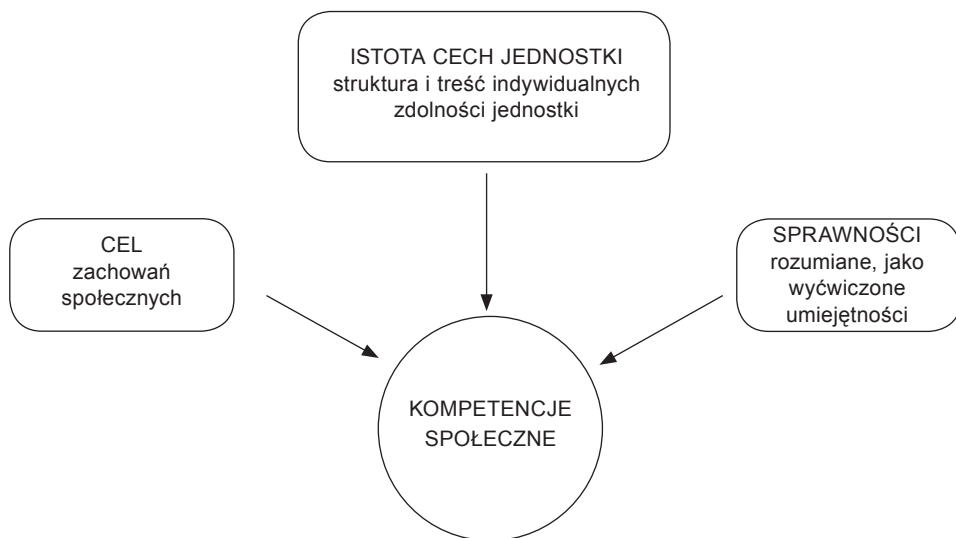
Kompetencje społeczne – przegląd literatury przedmiotu

W literaturze przedmiotu podkreśla się złożoność struktury kompetencji społecznych, co utrudnia sformułowanie jednoznacznej i spójnej definicji omawianej kategorii. Chaos terminologiczny w definiowaniu i postrzeganiu kompetencji społecznych podkreślali m.in. Anna Matczak, Maria Czerepaniak-Walczak, Władysława Pilecka, Astrid Męczkowska, H. Rudolph Schaffer, Zdzisława Janiszewska-Nieścioruk oraz wielu innych autorów zajmujących się tą problematyką.

Jak podaje Pilecka (1999, s. 26), kompetencje społeczne powinno się rozpatrywać w trzech aspektach: celu, istoty z uwzględnieniem cech jednostki oraz sprawczości (schemat 1).

Wnikliwa analiza przedmiotu pozwala na wyróżnienie kilku sposobów definiowania kompetencji społecznych. Mianowicie zachowania społeczne warunkują kompetencje społeczne, czyli wskazują określony ich cel, do realizacji którego służą kompetencje. Jeśli natomiast chodzi o istotę kompetencji społecznych, to powiązane są one z osobowymi zasobami i atrybutami jednostki charakteryzującej się nabytymi kompetencjami społecznymi. Kompetencje

społeczne określa się również jako sprawność, która ukazuje wyćwiczone umiejętności społeczne jednostki w otaczającym ją świecie społecznym.

Schemat 1. Aspekty kompetencji społecznych według W. i J. Pileckich

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, red. W. i J. Pileccy, Kraków 1999, s. 26.

Istotnym elementem w omawianiu kompetencji społecznych jest przedstawienie ich struktury. Małgorzata Czajkowska podaje, że struktura kompetencji społecznych jest złożona, a ich elementami składowymi są: temperament, charakter i świadomość. Te trzy komponenty warunkują zachowania człowieka w sytuacjach społecznych, jak i w pełnieniu ról społecznych. Jak podaje autorka, „ważne miejsce w strukturze kompetencji społecznych zajmuje świadomość społeczna, która oznacza zdolność jednostki do rozumienia ludzi, zdarzeń społecznych oraz procesów wyznaczających przebieg tych zdarzeń” (M. Czajkowska, 2005, s. 27).

Należy zaznaczyć, że w aspekcie społeczno-pedagogicznym kompetencje nie mogą być stosowane zamiennie z takimi pojęciami, jak: rozwój społeczny, socjalizacja, dojrzałość społeczna, umiejętności społeczne czy zachowanie przystosowawcze. Natomiast w ujęciu psychologicznym stosowanie terminów takich jak: inteligencja społeczna, asertywność, umiejętności komunikacyjne czy zdolności komunikacyjne, wprowadza chaos terminologiczny w odniesieniu do pojęcia kompetencji społecznych. Można stwierdzić, że wymienione kategorie poznawcze są elementami składowymi kompetencji społecznych, a stosowanie ich zamiennie pokazuje brak porządku terminologicznego w tym obszarze badawczym.

Na potrzeby przeprowadzonych badań autorka przyjęła definicję kompetencji społecznych za Matczak. Kompetencje społeczne według tej badaczki to „złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego” (A. Matczak, 2011, s. 7).

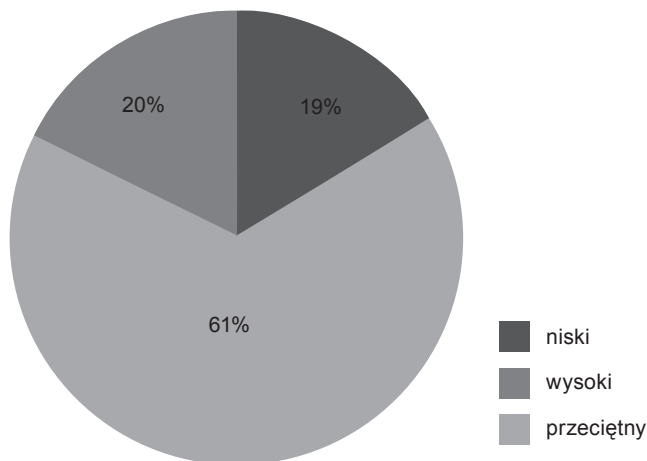
Kompetencje społeczne wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych na podstawie przeprowadzonych badań

Prezentowane badania zostały przeprowadzone przy użyciu Kwestionariusza Kompetencji Społecznych – KKS autorstwa Matczak. Narzędzie to „jest kwestionariuszem samoopisowym, którego pozycje są określeniami różnych czynności lub zadań, wyrażonymi w formie bezokolicznikowej” (A. Matczak, 2011, s. 7). Podstawę oceny kompetencji społecznych respondentów stanowi wskazanie przez nich różnych czynności o charakterze społecznym. Istotnym elementem kwestionariusza jest kryterium sytuacji, które wymaga odpowiednich kompetencji społecznych badanych osób. Poziom kompetencji społecznych wychowanków domów dziecka zależy od ich efektywnych zachowań w sytuacji intymności, ekspozycji społecznej oraz asertywności, dlatego w kwestionariuszu znalazły się wymienione typy sytuacji.

Omaiwane narzędzie ma dwie wersje. Jedna z nich, oznaczona literą „M” (dla młodzieży), przeznaczona jest do badania uczniów i studentów, druga, oznaczona literą „D”, do badania niestudiujących osób dorosłych. W omawianych badaniach wykorzystano wersję dla młodzieży. Przebadanych zostało ogółem 188 osób, w tym 87 dziewcząt oraz 101 chłopców w okresie adolescencji. Badania objęły swym zasięgiem domy dziecka z ośmiu miast: Sosnowca, Sarnowa, Piekar Śląskich, Krakowa, Ustki, Przemyśla, Czerwionki-Leszczyn oraz Ostrołęki. Wybrane narzędzie skupia się na rzeczywistych sytuacjach społecznych, a co za tym idzie, ukazuje poziom kompetencji społecznych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w realnych sytuacjach, w których mogliby lub mogą się znaleźć.

Badane kompetencje społeczne wychowanków odnosiły się m.in. do poznania ogólnego poziomu ich kompetencji społecznych w kategoriach niskich, przeciętnych i wysokich. Uzyskane wyniki wskazują, że wychowanków badanych placówek opiekuńczo-wychowawczych cechuje przeciętny ogólny poziom kompetencji społecznych. Wynik ten odnosi się zarówno do wychowanków z normą intelektualną, jak i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Oprócz tego użyte narzędzie pozwoliło na poznanie trzech cząstko-

wych wyników kompetencji wychowanków. Były to: kompetencje warunkujące „efektywność zachowań w sytuacjach intymnych” (A. Matczak, 2011, s. 7), ekspozycja społeczna oraz asertywność.

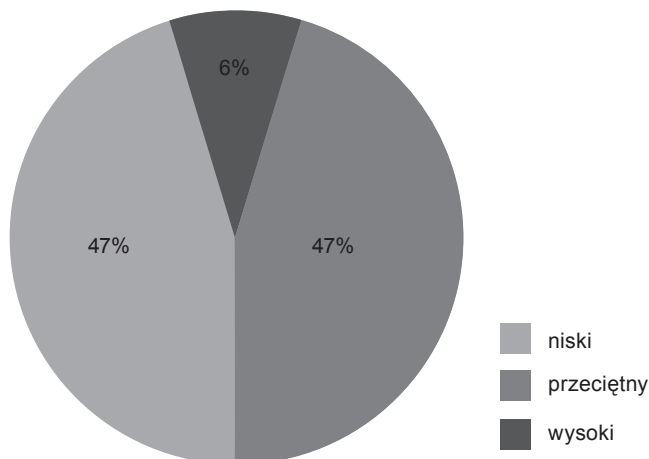
Wykres 1. Poziom ogólnych kompetencji społecznych wychowanków w normie intelektualnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Badani byli zarówno podopieczni w normie intelektualnej – 139 osób (73,9%), jak i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim – 49 osób (26,1%). W badaniu ogólnego poziomu kompetencji społecznych wśród wychowanków w normie intelektualnej aż 19% uzyskało wynik niski w zakresie ogólnego wyniku kompetencji społecznych, 61% – wynik przeciętny, natomiast 20% – wynik wysoki (wykres 1).

Z przeprowadzonych badań wynika, że podopieczni w normie intelektualnej wykazują przeciętny ogólny poziom kompetencji społecznych. Oznaczać to może, że zakres ich funkcjonowania kształtuje się na poziomie optymalnym dla ich rozwoju. Źródła tego stanu można upatrywać w ich skomplikowanych historiach rodzinnych. Mają oni bowiem trudne doświadczenia życiowe, które mogły negatywnie wpłynąć na ich efektywne radzenie sobie w sytuacjach wymagających umiejętności, takich jak: otwarte komunikowanie się, aktywne słuchanie, realizacja zamierzonych celów, autoprezentacja czy poprawne wchodzenie w pośrednie i bezpośrednie relacje z innymi ludźmi.

Wykres 2 przedstawia poziom kompetencji społecznych wychowanków z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Wynika z niego, że 47% badanych uzyskało wynik niski w zakresie ogólnego poziomu kompetencji społecznych, 47% – wynik przeciętny, a jedynie 6% – wynik wysoki.

Wykres 2. Poziom ogólnych kompetencji społecznych wychowanków z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

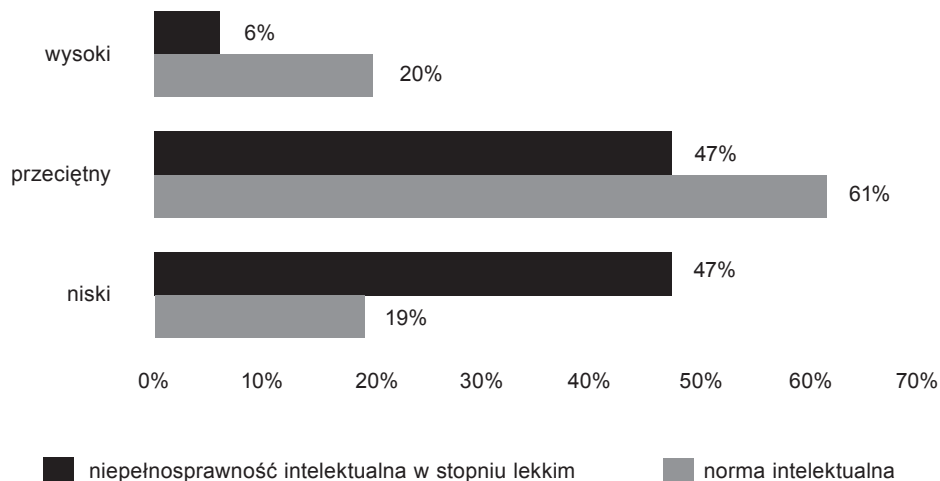
Wychowankowie niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim wykazują niski i przeciętny zakres funkcjonowania społecznego. Taki sam jest poziom ich kompetencji społecznych. Można wnioskować, że niska i przeciętna efektywność radzenia sobie podopiecznych z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w sytuacjach społecznych może być uwarunkowana zaniedbaniami środowiskowymi, czynnikami dziedzicznymi czy osobowościowymi. Należy podkreślić, że w sferze emocjonalno-motywacyjnej osoby z niepełnosprawnością w stopniu lekkim charakteryzują się m.in.: niestabilnością emocjonalną, impulsywnością, gorszą samooceną. A badane narzędzie skupia się przede wszystkim na psychologicznych aspektach funkcjonowania człowieka. Można więc stwierdzić, że niskie i przeciętne wyniki badanych wychowanków są skutkiem ograniczonych procesów poznawczo-emocjonalnych.

Wykres 3 ilustruje wyniki uzyskane przez obie badane grupy w zakresie ich poziomu kompetencji społecznych.

Na podstawie tych danych można wnioskować, że podopieczni nie są wystarczająco przygotowani w następujących zakresach (umiejętnościach):

- nawiązywania i podtrzymywania bliskich relacji interpersonalnych,
- dostosowania się do obowiązujących reguł,
- realizowania postawionych celów,
- bycia w centrum uwagi.

Rezultaty badań można ujmować zarówno w formie wyniku łącznego, jak i pod postacią trzech wyników częściowych, informujących o poszczególnych rodzajach kompetencji, dlatego dokonano również analizy poziomu kompetencji społecznych w obszarze: sytuacji intymnych, ekspozycji społecznej oraz asertywności wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych.

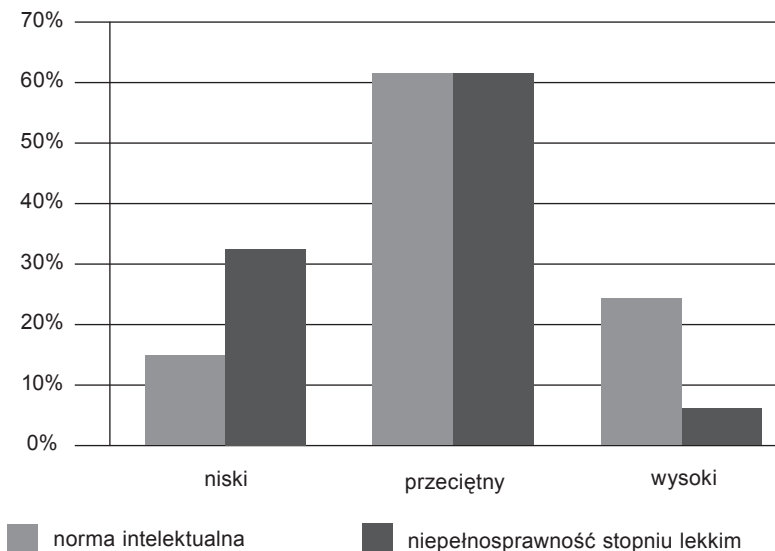

Wykres 3. Poziom ogólnych kompetencji społecznych wychowanków w normie intelektualnej i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Sytuacje intymne to „bliskie kontakty interpersonalne i związane z daleko idącym ujawnieniem się partnerów (jak np. zwierzenie się z osobistych problemów czy wysłuchiwanie tego rodzaju zwierzeń)” (A. Matczak, 2011, s. 11). Bliskie relacje mogą być bezpośrednie lub pośrednie. Powstają one w bliskich więziach społecznych, np. w przyjaźni, oraz w kontaktach z osobami postronnymi, np. pedagogami, lekarzami czy psychologami. Więzy społeczne budowane są zazwyczaj na zasadzie interakcji jednostek. Z jednej strony mamy do czynienia z zaufaniem, a z drugiej z odsłanianiem się. Te dwie cechy interakcji świadczą o zaangażowaniu emocjonalnym, bliskości bądź wzajemnej zależności. Kontakty interpersonalne oparte na intymności wymagają również innych umiejętności, np. aktywnego słuchania oraz nawiązywania rozmowy i jej sprawnego podtrzymywania. Efektywność zachowań w sytuacjach intymnych u badanych podopiecznych zarówno w normie intelektualnej, jak i z niepełnosprawnością w stopniu lekkim wykazała przeciętny poziom kompetencji społecznych.

Wśród wszystkich wychowanków w normie intelektualnej 15% uzyskało wynik niski w zakresie kompetencji społecznych w sytuacjach intymnych, 61% – wynik przeciętny, 24% – wynik wysoki. Z kolei w grupie wychowanków z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim 33% osiągnęło wynik niski w zakresie kompetencji społecznych w sytuacjach intymnych, 61% – wynik przeciętny, a jedynie 6% – wynik wysoki. Dane te ilustruje wykres 4.

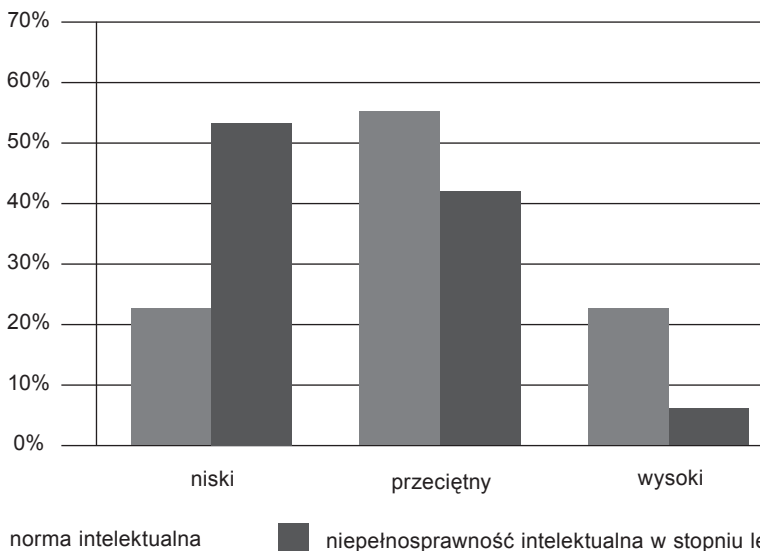

Wykres 4. Poziom kompetencji społecznych wychowanków w normie intelektualnej i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w zakresie intymności

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

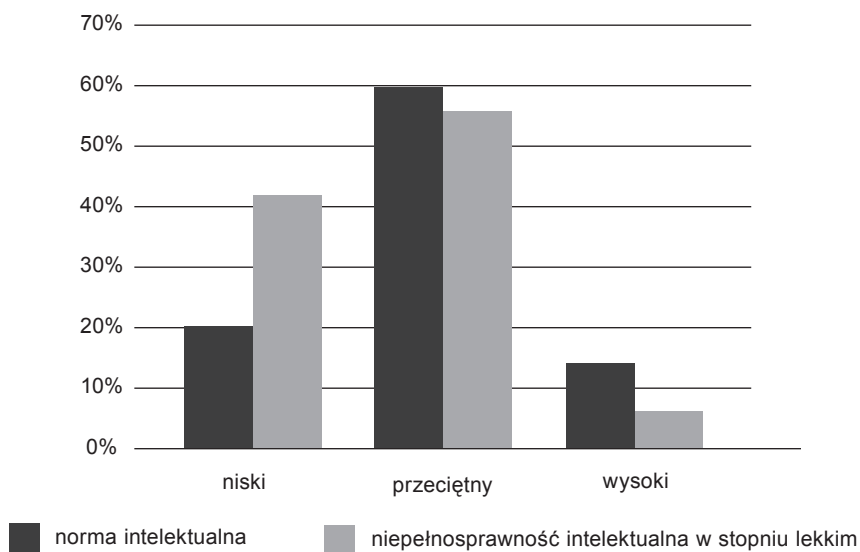
Kolejnym badanym aspektem były kompetencje społeczne określające skuteczność zachowań wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w sytuacji ekspozycji społecznej. Jest ona rozumiana jako sytuacja, w której jednostka jest w centrum uwagi oraz bardzo często poddawana jest ocenie innych uczestników interakcji. Jeśli jednostka jest obiektem zainteresowania innych osób, to musi ona realizować własne cele bez zbytniego ponoszenia kosztów psychologicznych czy społecznych. W omawianym zakresie kompetencji społecznych niski wynik uzyskało 22,3% przebadanych wychowanków w normie intelektualnej, wynik przeciętny – 55%, a wynik wysoki – 22,3%. Natomiast wśród wychowanków z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim niski wynik osiągnęło aż 53%, 41% – wynik przeciętny, a jedynie 6% – wynik wysoki. W badaniu zastosowano narzędzie KKS, a prezentuje je wykres 5.

Następnym badanym aspektem były kompetencje społeczne wychowanków domów dziecka w zakresie asertywności. Asertywność rozumiana jest jako pewnego rodzaju umiejętność człowieka przydatna w sytuacjach wymagających zachowania zgodnego z samym sobą, bez lęku, ale też bez naruszania granic innych ludzi; to otwarte wyrażanie swoich myśli, uczuć oraz poglądów bez odczuwania wewnętrznego dyskomfortu, z jednoczesnym nielekceważeniem innych uczestników interakcji. Dzięki asertywności człowiek umiejętnie osiąga kompromis bez poświęcania własnej godności i rezygnacji z uznanych wartości. Wykres 6 przedstawia wyniki badania tej kompetencji społecznej.

Wykres 5. Poziom kompetencji społecznych wychowanków w normie intelektualnej i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w zakresie ekspozycji społecznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 6. Poziom kompetencji społecznych wychowanków w normie intelektualnej i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w zakresie asertywności

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Uzyskane wyniki wskazują na przeciętny zakres funkcjonowania zarówno pełnosprawnych, jak niepełnosprawnych intelektualnie wychowanków domów

dziecka. Obejmuje on ogólny wynik kompetencji społecznych, jak i wynik ich cząstkowych części. Na przeciętny zakres funkcjonowania mogą składać się różnorodne przyczyny, np. „lęk egzystencjalny, niepewność jutra, oderwanie od środowiska rodzinnego i nasilenie zachowań związanych z uczuciem żalu, gniewu, buntu” (B. Gumienny, 2010, s. 91). Ponadto nieadekwatnie realizowany trening społeczny, który dokonuje się przez całe życie człowieka. U podopiecznych domów dziecka jakość i intensywność treningu społecznego jest zaburzona już na poziomie ich środowiska rodzinnego. Matczak podkreśla, że trening społeczny,

jakiemu człowiek podlega w ciągu swego życia, w znacznej mierze zależy od pewnych cech temperamentu czy osobowości, zwłaszcza takich jak ekstre-introwersja, reaktywność czy lęk, które wpływają na częstość i preferowany przez jednostkę typ kontaktów społecznych i – tym samym – wyznaczają ilość i rodzaj jej społecznych doświadczeń. (A. Matczak, 2011, s. 7)

Istotnym elementem jakości treningu społecznego jest również oddziaływanie środowiskowe, rozumiane jako celowe i mimowolne oddziaływanie wychowawcze i socjalizacyjne na jednostkę. Przeciętny poziom kompetencji społecznych badanych wychowanków może wynikać z takiego oddziaływania, które dzieli się na rodzinne i instytucjonalne. Przy okazji należy zaznaczyć, że nie kwestionuje się pozostałych komponentów treningu społecznego.

W związku z tym można wysunąć tezę, że trening społeczny badanych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych odbywał się na niewystarczającym poziomie, ponieważ w trakcie jego realizacji nie zdobyli oni założonych umiejętności, które warunkowałyby ich efektywne działanie w określonych typach sytuacji społecznych, co też przełożyło się na przeciętny poziom ich kompetencji społecznych.

Konkluzje

Diagnoza poziomu kompetencji społecznych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz ich uwarunkowań może pomóc w zapobieganiu i niwelowaniu ich marginalizacji społecznej, a zarazem sprzyjać podnoszeniu standardów funkcjonowania domów dziecka. Dla praktyki pedagogicznej systematyczna i wieloaspektowa ocena funkcjonowania placówek opiekuńczo-wychowawczych jest istotnym zagadnieniem społecznym. Sytuacja dziecka znajdującego się poza rodziną jest trudna i specyficzna. W związku z tym powinnością społeczną jest stworzenie dla dziecka objętego pieczą zastępczą takich warunków rozwoju, aby wyposażyć je w kompetencje społeczne niezbędne do odgrywania m.in. podstawowych ról społecznych, czyli roli ucznia czy kolegi, a potem obywatela.

Bibliografia

- Czajkowska M. (2005), *Kompensacyjna funkcja internatu w procesie socjalizacji dzieci i młodzieży upośledzonej umysłowo*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Gumienny B. (2010), *Kompetencje społeczne niepełnosprawnych intelektualnie wychowanków domów dziecka*, Wydawnictwo UR, Rzeszów.
- Matczak A. (2011), *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa.
- Pilecka W. (1999), *Psychoruchowy rozwój dzieci o obniżonej sprawności umysłowej* [w:] W. Pilecka, J. Pilecki (red.), *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków.